र० "या भक्तानां कलिदुरितोत्तप्तानां तापच्छेदे जलधरमाला नव्या । भव्याकारा दिनकरपुत्रीकूले केलिलोला हरितनुरव्यात् सा वः" छन्दोम० ।

जलधार पु० जलं धारयति धारि—अण् उप० स० । १शाकद्वीपस्थे गिरिभेदे । शाकद्वीपोपक्रमे "तथैव पर्वता राजन् ! सप्तात्र मणिभूषिताः । रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु । अतीव गुणवत् सर्वं तत्र पुण्यं जनाधिप ! । देवर्षिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते । प्रागायतो महाराज ! मलयो नाम पर्वतः । यतो मेघाः प्रवर्त्तन्ते प्रभवन्ति च सर्वशः । ततः पूर्वेण कौरव्य ! जलधारो महागिरिः । यत्र नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलम्" भा०भी० ११अ० । २जलधारके त्रि० । ६त० । २जलसन्ततौ स्त्री ।

जलधि पु० जलं धीयतेऽत्र धा—आधारे कि उप० स० । अब्धौ समुद्रे "छायेव या स्वर्जलधेर्जलेषु" आत्मानमेव जलधेः प्रतिबिम्बिताङ्गः" माघः । "एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः । अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहाशङ्खशङ्कवस्तस्मात् । जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्द्धमिति दशगुणोत्तराः संख्या" लीलावत्युक्ते २संख्याभेदे । ४ चतुःसंख्यायां च ।

जलधिगा स्त्री जलधिं गच्छति गम—ड । १नदीमात्रे हेमच० सर्वासां नदीनां साक्षात् परम्परया समुद्रगामित्वात्तथात्वम् अतएवोक्तं "सर्वा नद्यः समुद्रगाः" इति साक्षात् समुद्रगामिन्यां २गङ्गादिनद्याञ्च । समुद्रगादयोऽप्यत्र ।

जलधिज पु० जलधौ जायते जन—ड । १चन्द्रे । २लक्ष्म्यां स्त्री त्रिका० । ३समुद्रजातमात्रे त्रि० ।

जलधेनु स्त्री दानार्थकल्पितायां जलादिनिर्मितायां धेन्वां सा च नानाविधा तद्विधिः हेमा० दा० उक्तो यथा

"जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीयते दत्तया यया । देवदेवो हृषीकेशः सर्वगः सर्वभावनः । जलकुम्भं नरव्याघ्र ! सुवर्णरजतान्वितम् । रत्नगर्भमशेषैस्तु ग्राम्यैर्धान्यैः समन्वितम् । सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्व्वापल्लवशोभितम् । कुष्ठमांसीमुरीशीरबालकामलकैर्युतम् । प्रियङ्गुपत्रसहितं सितवस्त्रोपवीतिनम् । सच्छत्रं सोपानत्क च दर्भविष्टरसंस्थितम् । चतुर्भिः संवृतं भूप ! तिलपात्रैश्चतुर्दिशम् । स्थापितं दधिपात्रेण घृतक्षौद्रवता मुखे । उपोषितः समभ्यर्च्य वासुदेवं जलेश्वरम् । पुष्पधूपोपहारैस्तु यथाविभवमादृतः । सङ्कल्प्य जलधेनुञ्च कुम्भं तमभिपूज्य ज । पूजयेद्वत्सकन्तद्वत् कुम्भं जलमयं बुधः । एवं संपूज्य गोविन्दं जलधेनुं सवत्सिकाम् । सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागोविमत्सरः । दद्यात् द्विजाय राजेन्द्र ! प्रीत्यर्थं जलशायिनः । जलशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशवः । इति चोच्चार्य्य भूनाथ ! विप्राय प्रतिपाद्य ताम् । अपक्वान्नाशिना स्थेयमहोरात्रमतःपरम्" । जलकुम्भमित्यादि, कुम्भोऽत्र कलसः । सुवर्णरजतयोरनियतपरिमाणतया यथाशक्ति विधानं पञ्चरत्नानि धान्यानि च परिभाषायामुक्तानि अत्र यद्यपि सामान्येनोपदेशः तथापि तत्सामान्यादितरेषु तथात्वमितिन्यायादितरधेनुवदविरुद्धधर्म्मानुष्ठानं वेदितव्यं ततश्च सुवर्णस्य शृङ्गाकृतित्वं रजतस्य खुराकृतित्वं, तिलपात्राणां ताम्रपात्रमयत्वं, दधिपात्रस्य कांस्यपात्रमयत्वं, चानुसन्धेयं तथा धान्यानि पार्श्वद्वये, कुष्ठादीनि घ्राणदेशे, पियङ्गुपत्रं श्रवणे, यज्ञोपवीतं शिरःस्थाने स्थापयेत् । वत्सोऽपि चतुर्थांशेन धेनुवत् कार्य्यः । क्वचित्तु "पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतं घृतमयं बुधः" इति पाठात् घृतजलयोर्विकल्पोऽवगम्यते, दानवाक्यन्तु पूर्ववत् दक्षिणा चात्र यथाशक्ति सुवर्णमिति । "अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं नराधिप ! । सर्व्वान् कामानवाप्नोति ये दिव्या ये च मानुषाः । शरीरारोग्यमाबाधोपशमः सार्वकामिकः । नृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः" । इति विष्णुधर्म्मोक्तो जलधेनुदानविधिः ।

"भानुरुवाच । जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीयते दत्तया यया । देवदेवो मयूखेशः सर्वगः सर्वभावनः" । जलकुम्भं समानीयेत्यादि विष्णुधर्मतुल्यार्थं, विशेषस्तु "ततः संपूज्य चादित्यं जलधेनुं सवत्सिकाम् । दद्याद्विप्राय देवाग्रे प्रीत्यर्थं मिहिरस्य तु । आदित्यः स जगद्योनिः प्रीयतां मिहिरः सदा । इति चोच्चार्य्य तां गान्तु विप्राय प्रतिपादयेत् । अनेन विधिना यस्तु जलधेनुं महामुने ! । सर्व्वाह्लादानवाप्नोति यांश्च ध्यायति मानवः । सर्वपापविनिर्म्मुक्तः पितरं सपितामहम् । प्रपितामहं यथापूर्वपुरुषाणां चतुष्टयम् । आत्मानं ससुतं पौत्रं तदधस्ताच्चतुष्टयम् । तारयेत् स मुनीन्द्रेह जलधेनुप्रदो नरः । यश्च गृह्णाति विधिवत् तस्याप्येवंविधाः कुले । चतुर्द्दश तथा चैव ददतश्चानुमोदतः । दीयमानां प्रपश्यन्ति जलधेनुं च ये नराः । तेऽप्यशेषाघनिर्मुक्ताः प्रयान्ति परमां गतिम्" । इति आदित्यपुराणोक्तो जलधेनुदानविधिः । तोयधेनुरप्यत्र ।